

WR **OPEN** **UP**

Szkolenie WrOpenUp

Nauczyciel z otwartą głową
Train The Trainer

Skrypt dla nauczycieli przygotowany przez

Wstęp

Drogi Nauczycielu!

Przedstawione materiały powstały jako efekt współpracy firmy ETTA Doradztwo i Treningi dla Biznesu oraz twórców projektu WrOpenUp i są punktem wyjścia do przeprowadzenia zajęć dydaktycznych na tematy skupiające się wokół różnorodności kulturowej. Zaproponowane ćwiczenia możesz poprowadzić po kolei lub oddzielnie. Dla Twojej wygody i w celu dostosowania zajęć do poziomu uczniów, w materiałach znajdziesz kilka wariantów ćwiczeniowych, które możesz modyfikować w celu dostosowania do potrzeb Twojej klasy. Przedstawione interaktywne ćwiczenia i warsztaty zostały przygotowane w formie pozwalającej na bezpośrednie za stosowanie w trakcie 45-minutowych zajęć.

Życzę inspirującej i efektywnej pracy!

Barbara Bartczak,
Trener międzykulturowy, Kierownik merytoryczny projektu
barbara.bartczak@ettaconsult.pl

„Kiedy człowiek Zachodu spotyka przedstawiciela biednego narodu, odruchowo patrzy na niego z góry. I natychmiast sobie myśli: «Ten człowiek jest biedny, bo należy do narodu głupców». I dodaje jeszcze: «Pewnie ten biedak ma w głowie te same bzdury, które doprowadziły jego kraj do nędzy».”

Orhan Pamuk, „Śnieg”

Część I. Kultura

W bloku poświęconym kulturze zanurzamy się w niej zadając pytanie „*czym jest kultura?*”.

W słownikach dostępnych jest ponad 100 przeróżnych znaczeń i opisów kultury, każdy z nas interpretuje kulturę inaczej i na wiele sposobów, w zależności od kontekstu, własnych skojarzeń, czy też doświadczeń. Także poszczególne dziedziny nauki definiują kulturę pod kątem własnej specyfiki.

Należy pamiętać, że inna kultura nie zawsze oznacza inny kraj, a międzykulturowy niekoniecznie oznacza międzynarodowy. Z odmienną kulturą spotykamy się już za rogiem. Dla niektórych odmienną kulturą będą dzieci, dla innych seniorzy, przedstawiciele subkultur młodzieżowych, czy osoby niepełnosprawne (poziomy kulturowe).

Czym więc jest kultura?

„Kultura, czyli cywilizacja, jest to złożona całość, która obejmuje wiedzę, wierzenia, sztukę, moralność, prawa, obyczaje oraz inne zdolności i nawyki nabyte przez ludzi jako członków społeczeństwa” – Edward Taylor

„Ludzie, oto stworzyliśmy was z mężczyzny i kobiety, i uczyniliśmy was ludami i plemionami, abyście się wzajemnie znali” – Koran, 49.13

„Kultura to sposób, w jaki grupa ludzi rozwiązuje problemu i rozstrzyga spory” – Edgar Schein

„Kultura jest cienką, ale bardzo ważną warstwą, na którą musisz uważać, aby jej nie zadrapać. Ludzie z różnych kultur są w zasadzie tacy sami i reagują w taki sam sposób. Upewnij się jednak, że rozumiesz ich podstawowe zwyczaje i okaż zainteresowanie oraz chęć poznawania różnic między kulturami” – Mike Wills

„Nie chcę, aby mój dom był zabudowany ze wszystkich stron ani aby moje okna były zatkane. Chcę, aby kultury wszystkich łądów przelatywały przez mój dom tak swobodnie, jak tylko jest to możliwe. Ale odmawiam, aby którakolwiek oderwała mnie od ziemi” – Mahatma Gandhi

„Kultura oznacza kontrolę nad przyrodą” – Johan Huizinga

UWAGA: Dyskusje dot. kultury mogą skończyć się na długich i mozolnych, a przede wszystkim niekonstruktywnych wymianach zdań. Warto więc w wybranych przypadkach dostosować ćwiczenie do grupy docelowej, ewentualnie przedstawić i wyjść z założenia, że kultura to „zbiór zasad”.

Ćwiczenie: pajęczyna kulturowa

czas trwania:

45 minut

potrzebne materiały:

pajęczyna kulturowa • flipczarty
• flamastry • taśma klejąca

cele ogólne:

- opracowanie i refleksja nad zagadnieniem kultura

Podziel uczniów na małe grupki, uzupełniają na podstawie skojarzeń słowo rozpoczynające się od „kultura”. Następne uzupełnienia powstają w oparciu o kolejne skojarzenia. Na końcu pajęczynę ponownie zamyka jedno słowo. Rozpocznij wraz z uczniami dyskusję o percepcji kultury przez każdego człowieka. Ćwiczenie to pozwala na przedyskutowanie, jak grupa rozumie słowo kultura. Grupy prezentują wyniki swoich prac na forum. Po zakończonej prezentacji pokaż siedem różnych opisów kultury. Pozwól uczniom porównać ich definicję z prezentowaną.

Nauczyciel wskazuje 7 różnych znaczeń słowa kultura. Następnie dyskusja nad pojęciem „kultury”.

Ewaluacja

- Czy kulturę można zdefiniować?
- Jak definiowanie kultury może pomóc w komunikacji międzykulturowej?
- Czy społeczeństwo powinno mieć wspólne rozumienie kultury?

Efekty prac uczniów warto zapisywać i eksponować na flipczartach zawieszonych na ścianie. Tak zebrany materiał będzie stanowił punkt orientacyjny prowadzonej lekcji wychowawczej.

Ćwiczenie: refleksja o kulturze

czas trwania:

45 minut

potrzebne materiały:

rzutnik • konspekt kultury wg G. Hofstede • opcjonalnie przy pracy w grupach: flipczart, flamastry

cele ogólne:

- uświadomienie wspólnych kulturowych oraz wpływu kultury na kształtowanie każdego człowieka
- uświadomienie sobie, że kultura jest nabyta, a nie wrodzona

Nauczyciel wyświetla piramidę wg G. Hofstede. W mini-wykładzie prezentuje uczniom piramidę kulturową, prezentując przy tym wartości uniwersalne jako wspólne dla wszystkich ludzi (podstawa piramidy), zmierzając przez środek do czubka, gdzie wartości kształtowane są przez kulturę.

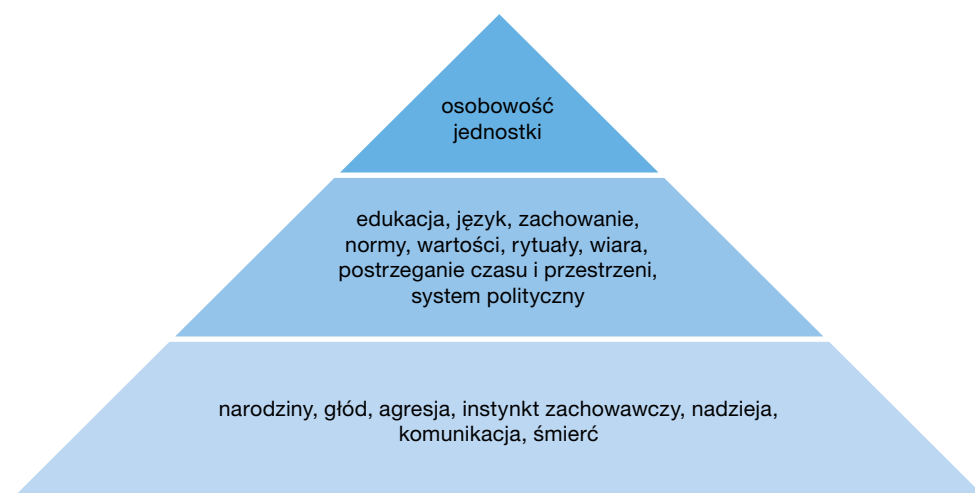
Uczniowie dobierają się w pary i dyskutują między sobą odpowiadając na następujące pytania:

- Pomyśl nad własną kulturą. Które momenty mogły wywrzeć największy wpływ na to, kim teraz jesteś?
- Przypomnij sobie kilka zachowań i wartości, których nauczono cię w dzieciństwie. Jaki mają one teraz na ciebie wpływ?
- Jaki wpływ ma na ciebie język? Podaj kilka przykładów użycia języka w codziennym życiu, który może mieć wpływ na twoje wzorce mentalne.

Ewaluacja

Nauczyciel zbiera od uczniów informacje o dyskusji: Jak przebiegła dyskusja? Łatwo czy trudno było określić najważniejsze momenty, które uczniów kształtowały? Dlaczego? Ważne, aby w części ewaluacyjnej kierować rozmowę na tematykę, która jest ciężko uchwytna i pozostaje głęboko głęboko w świadomości. W tej części ćwiczenia nauczyciel podkreśla, że kultura jest wyuczona, a nie wrodzona.

- Osobowość (inherited i wyuczona)
- Kultura (wyuczona)
- Uniwersalne (Hofstede)

Ćwiczenie: *uniwersalne-kulturowe-osobowe?*

czas trwania:

45 minut

potrzebne materiały:

kartki z przygotowanymi zdaniami • długopisy
• instrukcja: Jakiej udzielimy odpowiedzi?

cele ogólne:

- refleksja nad własnymi modelami zachowań
- uwrażliwienie wpływu kultury na codzienne zachowania

Po omówieniu piramidy wg G. Hofstede uczniowie pracują indywidualnie nad uzupełnieniem listy z sugerowanymi odpowiedziami o odpowiednią literkę U, K, O:

U – zachowanie uniwersalne,

K – zachowanie związane z kulturą,

O – związane z osobowością

Możliwe jest skonstruowanie ćwiczenia w sposób, który umożliwi wybranie więcej niż jednej odpowiedzi.

1. **Nie stroisz się na zakończenie roku.**
2. **Uważasz, że pijawki jako dobry sposób na choroby krwi.**
3. **Uciekasz przed lwem.**
4. **Śpisz.**
5. **Śpisz nago.**
6. **Boisz się wejść do ciemnej jaskini.**
7. **Mówisz do koleżanki „słoneczko”.**
8. **Okazujesz szacunek starszym.**
9. **Jesteś smutny gdy umiera ktoś z rodziny.**
10. **Preferujesz piłkę nożną od siatkowej.**

Uczniowie omawiają wyniki w czwórkach. Niezgodności bądź wartości niejasne, przenoszą na forum klasy, gdzie dyskutowane są z pozostałymi uczniami.

Warto zachęcić (sprowokować) uczniów do dyskusji podsuwając kilka możliwości rozwiązań.

Input: Relatywizm kulturowy.

Ćwiczenie: metafory kultury

czas trwania:

45 minut

potrzebne materiały:

slajdy z obrazkami góry lodowej, cebuli, ryby • koncepcja kultury jako góry lodowej

- niewypełniony model góry lodowej zawieszony na ścianie
- hasła do góry lodowej (z poprzedniego ćwiczenia)
- flipczart • flamastry • taśma klejąca • gumki samoklejące

cele ogólne:

- poznanie modelu kultury jako góry lodowej (cebuli, ryby w wodzie)

Nauczyciel pokazuje uczniom trzy obrazki i zachęca do przemyślenia, jaki mogą one mieć związek z kulturą. Można nawiązać do historii: model góry lodowej (historia o Titanicu), cebula (warstwy), ryba (kultura jest jak woda).

Wierzchołek góry lodowej stanowią elementy wyraźnie widoczne, natomiast pod powierzchnią wody, czyli w świadomości, znajdują się elementy ukryte. Powyżej poziomu wody można zobaczyć niewielki wycinek całości góry lodowej, jej ogrom pozostaje niewidoczny na pierwszy rzut oka. Aby poznać całą górę lodową, trzeba dokonać wysiłku – zanurkować pod powierzchnię.

Pytania pomagające uczniom zrozumieć to, co nad i to, co pod powierzchnią wody:

Co? Co widzę, co się dzieje, co oni robią, co jedzą, co mają na sobie, co mówią itd.

Dlaczego? Dlaczego jest to dla nich ważne, dlaczego postępują tak, a nie inaczej, dlaczego pragną, cenią, poszukują czegoś innego niż my?

Nawiązując do historii Titanica nauczyciel zadaje pytania: *Dlaczego statek zatonął? Co było tego przyczyną?*

Input: Pewność siebie a poruszanie się po morzu – Pewność siebie i poruszanie się po kulturze.

Wykorzystując hasła do góry lodowej nauczyciel prosi uczniów o naniesienie ich na stworzoną górę lodową wg własnego uznania i w oparciu o pytania pomocnicze (Co? Dlaczego?)

Owocem tej pracy może być analiza porównawcza prac, a następnie dyskusja. Finalnie nauczyciel wyświetla koncepcję góry lodowej wg Martinelli Silvio. Podczas wspólnej refleksji nauczyciel pyta o wnioski uczniów, nasuwające się po prezentacji góry lodowej. Wnioski uczniów nanoszone są przez nauczyciela na flipczarta i zapisywane. W efekcie końcowym następuje analiza wniosków pod kątem odmiennej kultury.

Część II. Stereotypy

Definicje niezbędne do przeprowadzenia ćwiczeń:

Stereotyp to uogólnione przekonanie dotyczące grup ludzi, a zwłaszcza ich cech psychicznych i osobowości.

Uprzedzenie to skłonność do formułowania pochopnych sądów na temat innych na podstawie ich przynależności grupowej. Innymi słowy, ludzie uprzedzeni spostrzegają innych wyłącznie przez pryzmat stereotypów.

Dyskryminacja odnosi się do niesprawiedliwego traktowania innych, ze względu na ich przynależność grupową, etniczną, religijną bądź narodową.

Różnica między uprzedzeniami a dyskryminacją to różnica między myśleniem/odczuwaniem (uprzedzenie), a działaniem (dyskryminacja). Uprzedzenia często są powiązane z dyskryminacją, ale nie zawsze! (Matsumoto)

Osoby wolne od uprzedzeń mogą dyskryminować innych lub tego nie robić, a osoby skłonne do dyskryminacji, mogą, lecz nie muszą być uprzedzone.

Stereotyp jest normalnym i nieuniknionym następstwem naszego codziennego funkcjonowania poznawczego, ale uprzedzenie i dyskryminacja już nie.

Wykluczenie społeczne jest najczęściej efektem dyskryminacji opartej na pochodzeniu kulturowym czy etnicznym, niepełnosprawności, orientacji seksualnej, itp. Zwykle wykluczenie społeczne owocuje ubóstwem, wzajemną wrogością i wykluczeniem z dostępu do edukacji, opieki zdrowotnej, itd. Można mówić o wykluczeniu instytucjonalnym, kiedy wynika z systemu prawnego.

Raz sformułowane stereotypy są trudne do zmiany pod wpływem nowej informacji.

Ćwiczenie: ramy stereotypów

czas trwania:

10 minut

potrzebne materiały:

kartki z kwadratami

cele ogólne:

- opracowanie i refleksja nad zagadnieniem kultura
- refleksja, jak działają schematy zachowań
- próba wyjścia poza ramy stereotypów
- próba niestandardowego myślenia

Zaproś uczestników do rozwiązania małej łamigłówki. Rozdaj im kartki z kilkoma-kilkunastoma kwadratami. Powiedz, że punkty należy połączyć 5 prostymi liniami, nie odrywając długopisu od kartki. To ćwiczenie łatwe. Gdy zostanie rozwiązane, zaprosz uczniów do połączenia kwadratów 4 prostymi liniami. Pewnie nie uda się to za pierwszym razem, dlatego kwadratów jest więcej, na kolejne próby. Poproś, aby każda próba była rysowana w nowym kwadracie – pozwoli to na prześledzenie strategii stosowanej do rozwiązania zadania.

Powiedz, że zanim dojdzie się do rozwiązania, z pewnością trzeba będzie wypełnić kilka, a może nawet wszystkie kwadraty. Jeśli ktoś rozwiąże zadanie, poleć, aby nie pokazywał rozwiązania innym. Poinstruj, by uczestnicy pracowali nad rozwiązaniem samodzielnie. W tym ćwiczeniu nie chodzi o szybkość znalezienia rozwiązania, tylko o strategię poszukiwania rozwiązania. Ważne, żeby każdy miał to doświadczenie.

Pozwól, by uczestnicy poczuli frustrację, ale cały czas zachęcaj ich do kolejnych prób. W momencie, kiedy większość zakończy zadanie, zaprosz osobę, która rozwiązała zadanie, by zaprezentowała je.

Ewaluacja

Usiądźcie razem i zapytaj uczniów: *Dlaczego tak trudno było rozwiązać to zadanie?*

Zainicjuj dyskusję, naprowadzając na następujące elementy:

- Socjalizacja – utrwalony sposób myślenia, szkoła, linijki, kratki, nie wychodzić poza obrys, przekraczanie granic jest raczej oceniane negatywnie, granice tutaj ponadto wyznaczone podwójnie – grupowanie kropek w kwadrat i ramka.
- Zapytaj uczestników, jakie strategie stosowali? Niech jedna lub kilka osób podejdzie do flipczarta i zaprezentuje swoje strategie. Najprawdopodobniej będzie to ciągłe powtarzanie podobnej strategii – rysowanie po kwadracie – zjawisko fiksacji.

Zapytaj: *Czemu tak trudno porzucić, zmienić wypróbować nowa strategię?*

Wyjaśnij: Jeśli w większości wypadków w życiu strategia jest skuteczna, będziemy ją uparcie stosować i powtarzać, nie poszukując nowej, nawet jak okazuje się w danym momencie nieskuteczna. Porzucenie sprawdzonego sposobu mogłoby być zbyt kosztowne. Tak samo jest ze stereotypami, trzymamy się ich, mimo że często wcale nam nie pomagają.

UWAGA: zanim przeprowadzisz ćwiczenia dot. stereotypów dokładnie zaplanuj odgrywane role i przyporządkuj zadania i role osobom, które sobie poradzą z ich rozegraniami.

Część III. Wielonarodowa klasa

Ćwiczenie: *goście i gospodarze*

czas trwania:

45 minut

potrzebne materiały:
arkusze papieru
i flamastry • instrukcje
kultury
cele ogólne:

- uświadomienie, jak działa kultura, jakie powoduje emocje
- refleksja o wychodzeniu poza ramy
- uwrażliwienie na etnocentryzm
- doświadczenie procesów zachodzących w komunikacji międzykulturowej

Wprowadzenie dla wszystkich

Powiedz uczniom, że zapraszasz ich na zagraniczną wycieczkę do kraju, w którym będą mieli możliwość odbywać wymianę uczniowską/młodzieżową w ramach międzynarodowego projektu.

Przebieg

Podziel uczniów losowo na dwie grupy: gości i gospodarzy. Opuść razem z gośćmi salę i omów z nimi cel ich podróży, oraz zasady symulacji. W tym czasie drugi moderator omówi zasady z gospodarzami (zadbajcie o to, żeby grupy się wzajemnie nie słyszały). Zaprosz gości i gospodarzy do rozpoczęcia symulacji.

Symulacja

Podczas symulacji może zapanować chaos. Bądź na to przygotowana/y. Zaplanuj dwa podejścia do ćwiczenia – po pierwszych trzech minutach poproś gości o opuszczenie sali. Zarówno gościom, jak i gospodarzom daj możliwość przeorganizowania spotkania. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że uczniowie będą potrzebowali pytań pomocniczych, np. Co moglibyście zmienić, aby osiągnąć swój cel? Czego nie udało Wam się dowiedzieć? Czy chcielibyście mieć takich gospodarzy/gości? Jacy powinni być wg Was goście/gospodarze? Pozwól zaistnieć symulacji po raz kolejny. Czas trwania – ok. 5 min.

Podsumowanie i omówienie

Zachęć uczniów, aby podsumowali informacje zebrane podczas wycieczki.

- Czego dowiedzieli się o mieszkańcach innego kraju (zapisz na flipczarcie wyłącznie obserwacje).
- Jakie wrażenie wywarli na Was przedstawiciele innego kraju w perspektywie własnych odczuć: Jak się czułem/am: na początku, w trakcie i na końcu symulacji? (zapisz na flipczarcie odczucia podczas symulacji).
- Czy chciałbym/chciałabym jechać na wymianę szkolną do tego kraju?

Na ponownym spotkaniu (na forum) posadź grupy naprzeciw siebie i poproś, aby wyniki pracy przedstawiły osoby do tego wybrane. Ustal schemat prezentacji (kto, kiedy, jak długo).

Zachęć do ujawnienia intencji i przyczyn ich zachowania (odróżnieniu od interpretacji nadanej im przez gospodarzy). Zapytaj uczestników, co im się nasuwa, kiedy patrzą na porównanie intencji, przyczyn i kulturowych znaczeń zachowań z ich interpretacją przez drugą grupę.

Ewaluacja

Wyjaśnij uczestnikom, że symulacja daje możliwość doświadczenia większości procesów zachodzących w komunikacji międzykulturowej. Nazwij te procesy odnosząc się do swoich obserwacji z symulacji oraz do pracy uczestników w podgrupach i na forum grupy w trakcie pierwszych dwóch części omówienia. Pokaż korzyści płynące z posiadania wiedzy i umiejętności międzykulturowych na podstawie przebiegu i omówienia symulacji. Powiąż mini-wykład z perspektywą wielonarodowej klasy. Poproś uczestników o przykłady podobnych sytuacji, które mogłyby się zdarzyć w przyszłości w międzynarodowej klasie lub które już zdarzyły się w przeszłości. Zapytaj, jak się wtedy zachowali, a jak zachowaliby się teraz.

Instrukcja dla gości

- Właśnie wybieracie się na zagraniczną wycieczkę
- Wakacje chcecie wykorzystać nie tylko na odpoczynek. Chcielibyście wybrać się do tego kraju na szkolną wymianę
- Dlatego Waszym zadaniem jest nawiązanie jak największej liczby kontaktów i znajomości z gospodarzami i poznanie realiów kraju, który odwiedzacie
- Gospodarze znają biernie język polski – rozumieją go, natomiast potrafią wymówić tylko dwa słowa – TAK i NIE. W związku z tym należy zadawać im tylko pytania zamknięte tzn. takie, na które odpowiedź brzmi tak lub nie
- Nie zdradzajcie gospodarzom celu Waszej wizyty

Instrukcja dla gospodarzy

- Jesteście w swoim kraju, macie swój język, kulturę i zwyczaje
- Nie jesteście mieszkańcami żadnego konkretnego kraju, ale Wasze obyczaje występują w niektórych rzeczywistych kulturach
- Znacie biernie język polski natomiast jest on tak różny od Waszego języka, że potraficie wymówić tylko słowa **TAK** i **NIE**
- W Waszej kulturze najważniejsza jest harmonia społeczna oraz miłe i ciepłe relacje międzyludzkie
- W czasie rozmowy staracie się wczuć w emocje rozmówcy i odpowiedzi udzielacie na podstawie miny rozmówcy
- Jeśli rozmówca się uśmiecha należy zawsze się z nim zgodzić i powiedzieć **TAK**
- Jeżeli rozmówca jest smutny, poważny, zły lub ma neutralny wyraz twarzy należy powiedzieć **NIE**
- Relacje międzyludzkie i harmonia są ważniejsze niż treść rozmowy
- Druga zasada jest następująca – kobieta nie może pierwsza podejść do mężczyzny. Jeżeli podejdzie mężczyzna nie odzywa się, odwraca się i odchodzi. Wyjątek stanowi sytuacja, gdy kobieta gospodarz przedstawi turystkę mężczyźnie
- W prawdziwej sytuacji turyści nie rozumieliby Waszego języka natomiast w tej symulacji możecie porozumiewać się po polsku, ale najlepiej wtedy, gdy nie ma obok żadnego turysty
- Pamiętajcie aby nie zdradzać turystom reguł obowiązujących w Waszej kulturze

Część IV. Spotkanie z prawdziwą historią

Ćwiczenie: *meet me*

czas trwania:

10 minut

potrzebne materiały:

do wyboru: kamera, aparat, długopisy, notatniki, sekwencje z wywiadami obcokrajowców mieszkających w Polsce, rzutnik, laptop

cele ogólne:

- spotkanie z przedstawicielem odmiennej kultury, np. studentem, pracownikiem Google, wolontariuszem itd.
- wymiana doświadczeń
- pogłębienie wiedzy o kraju wizytatora, a także pogłębienie informacji o Polsce widzianej oczami obcokrajowca
- zebranie, ewaluacja oraz pogłębienie tematyki omawianej na wcześniejszych zajęciach

Przygotowania

Zapowiedz odpowiednio wcześniej gościa na godzinie wychowawczej – w czasie przygotowań uczniowie mogą otrzymać różne zadania grupowe, np. opracowanie i przedstawienie informacji o kraju gościa, przeprowadzenie w grupach sondy ulicznej o znajomości kraju odwiedzającego szkołę i zaprezentowanie jej wyników, przedstawienie najlepszych filmów z kraju itd.

Wywiad z gościem

Po prezentacji wyników prac grupowych zbierz od uczniów pytania otwarte, które pojawią się w trakcie lekcji wychowawczych. Podziel uczniów na małe grupy, w których opracują po 5 pytań do gościa. Pytania nanies na flipczarta – zwróć uwagę na to, aby na kartce pojawiły się wyłącznie te pytania, na które do tej pory młodzież nie znalazła odpowiedzi. Pytania prześlij odpowiednio wcześniej do osoby zaproszonej.

W trakcie wizyty gościa ustaw krzesła w kręgu. Uczniowie odczytują pytania, a następnie dyskutują odpowiedzi znajdując podobieństwa między kulturą swoją i kulturą gościa.

Bibliografia

Literatura podstawowa:

1. Branka M., Cieślukowska D., Edukacja antydyskryminacyjna, Kraków 2010.
2. Cieślukowska D., Kownacka E., Olczak E., Paszkowska-Rogacz A., Doradztwo zawodowe a wyzwania międzykulturowe, Warszawa 2006.
3. Grzymała-Moszczyńska H., Uchodźcy, Kraków 2000.
4. Matsumoto D., Juang L., Psychologia międzykulturowa, Gdańsk 2007.
5. Szopski M., Komunikowanie międzykulturowe, Warszawa 2005.

Literatura uzupełniająca:

1. Bennett M. J., Towards a Developmental Model of Intercultural Sensitivity, in: Paige R. M. (ed.), Education for the Intercultural Experience, ME Intercultural Press, Yarmouth 1993, <http://www.library.wisc.edu>.
2. Borowiak A., Szarota P. (red.), Tolerancja i wielokulturowość. Wyzwania XXI wieku, Warszawa 2004.
3. Boski P., Kulturowe ramy zachowań społecznych, Warszawa 2009.
4. Boski P., Jarymowicz M., Malewska-Peyre H., Tożsamość a odmienność kulturowa, Warszawa 1992.
5. Czerniejewska I., Kosowicz A., Marek A., Uchodźca mój dobry sąsiad, Warszawa 2009.
6. Chutnik M., Szok kulturowy przyczyny, konsekwencje, przeciwdziałanie, Kraków 2007.
7. Gesteland R. R., Różnice kulturowe a zachowania w biznesie, Warszawa 2000.
8. Grzymała-Moszczyńska H., Kwiatkowska A., Psychologia międzykulturowa, w: Strealu J., Doliński D., Psychologia, t. 1, 2, Gdańsk 2008.
9. Grzymała-Moszczyńska H., Nowicka A., Goście i gospodarze. Problem adaptacji kulturowej w obozach dla uchodźców oraz otaczających je społecznościach lokalnych, Kraków 1998.
10. Halik T., Kosowicz A., Marek A., Migranci w polskim społeczeństwie, Warszawa 2009.
11. Hofstede G., Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu, Warszawa 2007.
12. Macrae C. N., Tangor Ch., Hewstone M., Stereotypy i uprzedzenia, Gdańsk 1999.
13. Majda A., Zalewska-Puchała J., Ogórek-Tęcza B. (red.), Pielęgniarstwo transkulturowe, Warszawa 2010.
14. Trompenaars F., Hampden-Turner Ch., Siedem wymiarów kultury. Znaczenie różnic w działalności gospodarczej, Kraków 2002.

